

TEGENDENKEN

Hans Achterhuis
&
Peter Henk Steenhuis

Tegendenken

Een noodzaak in het publieke debat

LEMNISCAAT

Copyright © Hans Achterhuis en Peter Henk Steenhuis, 2013,
www.hansachterhuis.nl en www.tekstinstijl.nl
Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal
Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2013
ISBN 978 90 477 0554 3
NUR 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie,
microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Druk en bindwerk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

*Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt
en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de
Benelux, waardoor onnodig milieuerontreinigend transport
is vermeden.*

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het
gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie,
opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos
aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale
aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

Inhoud

Inleiding: Onzeker maken wat zeker lijkt	7
DEEL I: Crisis	19
Ik kom in opstand, dus wij zijn	21
Geld is een monster	25
Roekeloze droom	29
Nachtmerrie	35
Losbreken uit de marktlogica	41
Groeidwang	47
Waarheid en verzoening	57
Een brug naar de toekomst	63
Monti past in de traditie van Romeinse dictators	69
DEEL II: Waar blijft de politiek?	75
Mark Rutte, durf te denken!	77
De nieuwe kleren van de SP	83
Fact-free politics	89
Ayn Rand & the Dutch Connection	97
De strijd om de ziel van Amerika	107
DEEL III: Tegendenken	115
Poging tot debat met een Objectivist	117
Altijd weer de zin: 'We moeten iets doen'	127
Luister minder naar je hart	131
Blinde vlekken	137
Zo praat je geweld goed	143
Wanneer wordt Israël een normaal land?	147
Geen burger? Dan geen mens	155

DEEL IV: De menselijke maat	163
Bezuinigingen op het pgb	165
Van meer marktwerking worden wij niet gezonder	169
Gezondheidszorg, een bedreiging voor de gezondheid?	175
Versmelting van mens en techniek	181
Levenskunst	189
Stervenskunst	197
De onuitvoerbare opdracht jezelf te zijn	205
Leve de uitblinkers	209
Verantwoording	215
Dankwoord	217
Register	219

Onzeker maken wat zeker lijkt

‘We zaten te wachten op de uitzending, de technici waren klaar en de presentatrice nam nog even door hoe ze de aanwezigen in het tv-programma zou voorstellen. Het programma ging over arbeid, waarover ik een boek geschreven had: *Arbeid, een eigenaardig medicijn* (1984). Bij mij aangekomen zei ze wat aarzelend: ‘Hans Achterhuis, fi-lo-soof.’ Ik nam de paar minuten voor de tv-uitzending te baat om die aarzeling te analyseren. Wat stelden de anderen zich dan voor bij een ‘fi-lo-soof’? Zij vonden het lastig te omschrijven wat een filosoof is of doet. Uiteindelijk opperde iemand: ‘Een filosoof is een soort dagsluiter, iemand die overal wel wat over te zeggen heeft.’

‘Nou’, antwoordde ik, ‘als jullie zo tegen een filosoof aankijken, wil ik niet aangekondigd worden als fi-lo-soof. Ik heb vier jaar hard gewerkt om alle literatuur over arbeid te lezen en het fenomeen te begrijpen, vervolgens heb ik er een uitgebreide studie over geschreven. Dat is toch wat anders dan een dagsluiter die overal een zegje over kan doen.’ Er ontstond een discussie hoe ik dan wel geïntroduceerd moest worden. Uiteindelijk werd het: ‘Hans Achterhuis, die als filosoof een uitgebreide studie schreef over arbeid.’

Achterhuis haalt de anekdote op om te laten zien hoe hij de afgelopen twee jaar te werk ging als Denker des Vaderlands. ‘In Frankrijk heb je echte televisiefilosofen. De bekendste is wel Bernard-Henri Lévy, die bijna wekelijks op televisie zijn filosofische kijk op de wereld geeft. Ik hoorde hem zelfs beweren dat het militair ingrijpen in Libië te danken zou zijn aan een telefoontje dat hij uit Benghazi had gepleegd met president Sarkozy. Lévy past in de Franse traditie van denkers als Jean-Paul Sartre en Simone de

Beauvoir. Hun engagement is een vorm van filosofische zelfoverschatting, als je het mij vraagt.’

Hoe moeten filosofen – de zelfbenoemde voorhoede van de intellectuelen – zich dan wel opstellen met betrekking tot actuele politieke en maatschappelijke vraagstukken?

‘Daar is in de loop der tijden uiteenlopend over gedacht. Rond de jaren zestig van de vorige eeuw was dat nog duidelijk. Sartre was natuurlijk het grote voorbeeld.’

8

Hij was de incarnatie van de universele intellectueel.

‘Precies. Overal waar onrecht plaatsvond klaagde hij aan, overal waar verzet zich manifesteerde verklaarde hij zich solidair. Bij protestmarsen liep hij met Simone de Beauvoir aan zijn zijde voorop en als er een petitie ondertekend moest worden, zette hij zijn naam eronder.’

Sartre zat er vaak naast.

‘Ja. De vrijheid in de Sovjet-Unie van Stalin was volgens hem groter dan die in het kapitalistische Westen. In het China van Mao, zo verklaarde hij na een kort bezoek, werd een ‘nieuwe mens’ geboren die intellectueel en arbeider tegelijk was. In het Cuba van Castro werden schrijvers die het bewind bekritiseerden, zo vond hij, terecht opgesloten.

Mede door de veelheid aan vaak ook nog verkeerde stellingen ging met Sartre de universele intellectueel ten onder. Het bleek onmogelijk en riskant om je als filosoof zonder veel kennis van zaken in te zetten voor de wereldwijde strijd tegen het onrecht. De universele intellectueel maakte plaats voor de specifieke intellectueel. De filosoof Michel Foucault werd hiervan zowel de pleitbezorger als het maatschappelijke voorbeeld.

Pas wanneer een filosoof zich grondig in een bepaald maatschappelijk probleem had verdiept, kon hij zich volgens Foucault erover uitspreken. Zelf schreef Foucault grote studies over de waanzin en de gevangenis, waarna hij betrokken raakte bij actiegroepen van psychiatrische patiënten en van ex-gedetineerden. In die volgorde. Maar met het verdwijnen van veel maatschappelijk

activisme is ook een filosofische stellingname à la Foucault langzamerhand uit de mode geraakt.’

Wat betekent dat voor de hedendaagse filosoof die zich op de actualiteit wil richten?

‘Deze vraag staat centraal in het boek *Actuele filosofie* (2010), een dispuut tussen de in Marokko geboren Franse filosoof Alain Badiou en de Sloveen Slavoj Žižek, twee dwarse denkers die zich steeds vaker publiekelijk manifesteren.

Badiou bestrijdt fel de opvatting dat de filosoof over van alles zijn zegje zou moeten doen. Dat is de opvatting van ‘de televisiefilosof’ waar Badiou een grondige hekel aan blijkt te hebben. Toch wil hij zelf als universalistisch denker zich ook over sommige belangrijke maatschappelijke problemen uitspreken. Over welke? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, ontwikkelt Badiou de interessante theorie van ‘de filosofische situatie’. Alleen wanneer deze zich voordoet, zou de filosoof stelling moeten nemen.

In een filosofische situatie, die hij met de nodige voorbeelden toelicht, moet er volgens Badiou aan drie voorwaarden zijn voldaan. Het moet om een fundamentele keuzemogelijkheid in het denken gaan, er moet sprake zijn van een afstand tussen het denken en de macht en ten slotte moet worden onderkend dat het gaat om een uitzondering, een beslissende gebeurtenis.’

Klinkt hoogst abstract en ingewikkeld.

‘Maar de voorbeelden die Badiou uitwerkt – van traditionele filosofische teksten tot actuele maatschappelijke kwesties – geven toch een goede kijk op wat een filosofische situatie zou kunnen inhouden.

Het eerste voorbeeld betreft een beroemde dialoog tussen Socrates en Callicles. De laatste beweert dat macht en recht samen vallen en dat de tiran die de macht over een stad uitoefent, een gelukkig man is. Volgens Socrates mag alleen een rechtvaardig mens zich gelukkig noemen. In het gesprek tussen beiden dat Plato weergeeft, wordt duidelijk dat er geen overeenstemming bereikt kan worden. De lezer zal met andere woorden zelf een

keuze moeten maken. In dit voorbeeld, aldus Badiou, toont het denken zich als keus en moet het afstand nemen van de macht.

Ook volgens Žižek moeten filosofen niet zo nodig in allerlei lopende maatschappelijke debatten stelling nemen. Wanneer ze dat wel doen, moeten ze proberen de begrippen van het debat te verplaatsen. Žižek geeft verschillende voorbeelden – het debat over nieuwe media en virtuele realiteit, over religie en consumptiecultuur – die laten zien dat een verandering van de vraagstelling en de gebruikte begrippen inderdaad winst op kan leveren. Hij doet dat wel op een erg polemische wijze. ‘Filosofie is geen dialoog’, luidt de hoofdstelling van Žižek.’

Ik kan me niet voorstellen dat u die stelling deelt.

‘Nee. Weerwoord en tegenspraak kunnen de filosoof wel degelijk verder helpen. Dat blijkt wat mij betreft uit iedere bladzijde van dit boek dat we niet voor niets *Tegendenken: Een noodzaak in het publieke debat* hebben genoemd.’

Probeert u ook, zoals Žižek van de hedendaagse filosoof eist, de begrippen van een debat te verplaatsen?

‘Zeker. Maar daarvoor zijn de feiten in het debat toch echt van essentieel belang. Ik wilde als Denker des Vaderlands niet slecht geïnformeerd naar Benghazi reizen om vervolgens geraakt te worden door de ellende daar en op te roepen tot ingrijpen. Afgelopen decennia heb ik me geregeld in het publieke debat gemengd, bijvoorbeeld als het ging over gezondheidszorg, arbeid, geweld, atoomenergie of de verlenging van de missie naar Uruzgan, maar pas nadat ik mij grondig had verdiept in de materie.’

Waarom? Even terug naar de Franse denker Lévy. Stel dat hij er werkelijk in geslaagd is om als denker Sarkozy te beïnvloeden. Is dat dan geen winst? We zagen toch allemaal dat er iets moest gebeuren in Libië?

‘Dat er iets moest gebeuren – zeker, zo voelden we dat, en zo zullen we dat in de toekomst in vergelijkbare situaties weer voelen. Maar als het om feitenkennis gaat, heeft een filosoof doorgaans

beperkt zicht op de talrijke factoren ter plaatse die een rol spelen bij een oproep tot militair ingrijpen. Minder in elk geval dan een politicus die zich – als het goed is – heeft laten informeren over de problemen in een bepaald land, of een oorlogscorrespondent die er grondig en langdurig onderzoek heeft gedaan, of een hulpverlener die dag in dag uit met de plaatselijke realiteit wordt geconfronteerd. Wat een filosoof wél kan, is op grond van eerdere gebeurtenissen de vraag stellen of ingrijpen zinnig lijkt.’

Is dat belangrijk? Er vielen daar toch doden?

II

‘Ik moet nu denken aan de situatie in Kosovo in de jaren negentig. Ook toen gingen we sterk op ons gevoel af, bijvoorbeeld toen premier Wim Kok met een kind op de arm zei: ‘Nooit meer Auschwitz.’ Zo’n uitspraak heeft onmiddellijk implicaties voor het soort interventie dat je wilt plegen. Ook in Bosnië gingen we in Nederland sterk op ons gevoel af: we moesten iets doen in onze Europese achtertuin. De druk om militair in te grijpen nam met de dag toe, maar ook toen vroeg niemand zich af wat we precies gingen doen, en wat we wilden doen. Ook niet nadat de Canadese blauwhelmen tot de conclusie waren gekomen dat Srebrenica niet verdedigd kon worden. Er werden zelfs door Nederlandse militairen morele argumenten aangevoerd in plaats van militair-strategische.’

Moet je dan níet op je gevoel afgaan, níet ingrijpen?

‘Ik heb van de filosofe Hannah Arendt geleerd dat een militaire interventie alleen kans van slagen heeft wanneer er geen grote humanitaire doelen in de verre toekomst worden nagestreefd, maar militairen concrete, realiseerbare opdrachten krijgen om uit te voeren.

Moet ik de politiemissie naar Kunduz hier nog als voorbeeld noemen? Zelfs zonder grote kennis van de lokale cultuur was het voor velen – onder wie de kiezers van GroenLinks die hun partij genadeloos afstrafte voor de deelname aan deze missie – duidelijk dat er in die onoverzichtelijke oorlogssituatie geen sprake van kon zijn dat Afghaanse agenten in korte tijd konden worden opgeleid door buitenlandse militairen die de taal niet spraken.’

Je zou denken dat militairen, als ze ergens voor langere tijd blijven, wel enige macht hebben om humanitaire doelen te verwerklijken.

12 'In *Met alle geweld* maak ik in het voetspoor van Hannah Arendt een scherp onderscheid tussen de begrippen 'macht' en 'geweld'. Bij macht gaat het om het vermogen van mensen om gezamenlijk sociaal en politiek te handelen. Geweld heeft daarentegen een sterk instrumenteel karakter; er zit een doel achter dat men met dit specifieke middel denkt te kunnen bereiken. In de politieke en maatschappelijke praktijk zijn macht en geweld vaak tegenstellingen. Waar het geweld heerst, wordt opbouw van macht erg moeilijk. Op grond van deze – natuurlijk veel uitgebreidere – analyse van Arendt stelde ik dat onze militairen als specialisten in geweldgebruik niet gemakkelijk het soort ontwikkelingswerk op zich kunnen nemen dat de macht van een gemeenschap wil versterken en dat in de zogenoemde *Dutch approach* in Uruzgan werd gepropageerd.

Van militaire zijde kreeg ik de wind van voren als een onpraktisch filosoof die als stuurman aan de wal de mannen aan boord de les wilde lezen. Bij de presentatie van *Met alle geweld* in 2008 was generaal Berlijn duidelijk getergd dat ik het had over 'padvinderachtig opbouwwerk' van zijn jongens. De huidige discussie onder legerofficieren lijkt nu toch met enige vertraging de filosofische analyses te onderschrijven. De Nederlandse soldaat, zo wordt gesteld, is afgedreven van zijn kerntaak. Brigadegeneraal Otto van Wiggen formuleert het harder dan ik indertijd deed: 'Aan het uitdelen van speelgoed ontleent de infanterist niet zijn bestaansrecht.' Op een bijeenkomst in Brussel ging voormalig minister van Defensie Hillen nog een stap verder: militairen moesten volgens hem ophouden ontwikkelingswerker te zijn.'

Goed, in het geval van Uruzgan lijkt het erop dat u als filosoof gelijk heeft gekregen. Maar kende u bijvoorbeeld in Libië niet het gevoel dat er iets, wat dan ook, gedaan moest worden?

'Zeker wel. Maar het instinctieve gevoel van Hans Achterhuis is niet hetzelfde als wat de filosoof Hans Achterhuis denkt. Dat geldt ook voor Mali, dat overgenomen dreigt te worden door

islamistische terroristen. Daarbij is ook mijn eerste opwelling dat die terroristen een halt moet worden toegevoerd, waardoor ik geneigd zou zijn te pleiten voor ingrijpen. Maar opnieuw weet ik dan dat het belangrijker is eerst te kijken hoe dat militair gestalte zou kunnen krijgen.

Er moet niet alleen, zoals Badiou stelt, afstand bestaan tussen het denken en de macht, maar er moet ook afstand bestaan tussen het denken van een filosoof en zijn eigen instinctieve reacties.’

13

U heeft twee zielen in uw borst?

‘Ja. De Amerikaanse wetenschapper en schrijfster Samantha Power heeft deze tweestrijd prachtig beschreven in het boek *Een probleem uit de hel* (2008). Hoe kan het, vraagt zij zich af, dat de wereld na elke genocide plechtig belooft: dit nooit meer, en bij de volgende genocide toch weer even blind en doof is.

In het voorwoord van dat boek beschrijft Power hoe ze in juli 1995 als jonge journaliste in het door de Serviërs belegerde Sarajevo verbleef. Zij kreeg daar het bericht dat de Bosnische Serviërs Srebrenica aanvielen. Het was haar toen duidelijk dat de veertigduizend Bosnische moslims groot gevaar liepen. Power beschrijft haar opluchting op het moment dat de NAVO-straaljagers overvlogen op weg naar Srebrenica. Ze deed de *high five* met haar tolk, blij dat er eindelijk zou worden ingegrepen en er een einde zou komen aan de ‘beschamende passiviteit’. Maar toen de jagers terugkwamen, bleken ze slechts één tank te hebben gebombardeerd. Power stelde toen de vraag waarom de wereld toekeek en de NAVO deze genocide toeliet. Zij dook de archieven in en ontdekte dat Bosnië een terugkerend ‘probleem uit de hel’ is, niet op te lossen met een paar straaljagers.

Samantha Power is nu een van de invloedrijkste adviseurs van Obama, zij was een stuwende kracht achter het ingrijpen in Libië. Maar ook van de Arabische Lente kunnen we nu al zeggen dat ze niet zonder meer positief uitpakt, zoals de burgeroorlog in Syrië laat zien. We worden hier opnieuw met een probleem uit de hel geconfronteerd.

Machiavelli zegt dat het in de politiek niet gaat over een keuze

tussen goed en kwaad, maar over een keuze tussen twee kwaden. Weet het Westen welke rol het in zulke situaties wil spelen?’

Leren we dan niets van die eerdere interventies?

14

‘Toch wel. Bij de oorlog in Kosovo stelde de toenmalige minister van Ontwikkelingssamenwerking Eveline Herfkens enthousiast dat we zoveel ervaring hadden dat we van Kosovo binnen twee jaar een welvarend land zouden maken. Zonder kennis van zaken zo’n maakbaarheidsideaal tentoonspreiden... Als je haar uitspraken nu leest, rijzen je de haren te berge.

Bij een humanitaire interventie is altijd veel gesproken over het *ius ad bellum* dat letterlijk ‘recht tot oorlog’ betekent. Dat recht houdt zich bezig met de vraag wie een humanitaire interventie mag plegen, en wanneer. En er is ook een *ius in bello* dat het feitelijke oorlogsrecht omvat, zoals vastgelegd in de Conventies van Genève. Maar nu horen we steeds vaker een pleidooi voor een verlegging van het zwaartepunt: van de leer van de rechtvaardige oorlog via een rechtvaardige interventie naar een toestand van stabiele vrede die uitdrukking moet krijgen in het *ius post bellum*, in het tijdperk na de oorlog.’

Daar dachten we vroeger niet over na?

‘Nee, in Irak had men geen idee wat te doen na de oorlog. Men wist zelfs niet welke gebouwen extra beveiliging nodig hadden. Grote plunderingen waren het gevolg. In Afghanistan dacht men daar wel over na, maar uitgaande van een veel te optimistisch geloof in de maakbaarheid van dat land. Zo bleek dat het bedrijfsleven nauwelijks geïnteresseerd was in investeringen in Uruzgan om zo het land te helpen opbouwen.’

Viel dat niet te verwachten?

‘Vroeger was ik vaak een eenling die kritische opmerkingen maakte over de maakbaarheid van een samenleving of een interventie. Nu zijn er velen, zoals voormalig GroenLinks-leider Jolande Sap gemerkt heeft toen ze hier in Nederland dacht te kunnen formuleren waaraan een politieopleiding in Kunduz zou moeten voldoen.’

*Vond u dat een taak van de Denker des Vaderlands: een tegen-
geluid laten horen?*

‘Ik zag het niet als mijn taak om per se de andere kant van een zaak te laten zien. Ik vind het wel belangrijk om als filosoof buiten een discussie te kunnen stappen – zo kun je denk ik, om de termen van Žižek te gebruiken, een debat laten kantelen.

Standpunten lijken vaak maar twee kanten te hebben: voor en tegen. Vervolgens worden de posities geframed en hebben de voor- en tegenstanders zich ingegraven. Ik wilde als Denker des Vaderlands in publieke debatten verschillende posities duidelijk maken en vervolgens onzeker maken wat zeker leek.’

15

Is dat gelukt?

‘In de schemering kiest de uil Minerva haar vlucht, luidt het beroemde citaat van Hegel. Minerva is de godin van de wijsheid. Wijsheid is altijd wijsheid achteraf, dat wil Hegel hier zeggen. De filosofie ontsteekt haar licht als het daglicht geweken is. Mijn functie als Denker des Vaderlands bracht met zich mee dat er vaak nauwelijks tijd was het daglicht te laten wijken, er boeken op na te slaan en geduldig denkwerk te verrichten. Er moest commentaar geleverd worden op de actualiteit. En het liefst vóór morgen. En het liefst moest mijn commentaar een beetje afwijken van wat er al over het onderwerp was gezegd en geschreven. Of ik er wat tegenin wilde denken. Ik heb daarbij altijd geprobeerd lezers erop te attenderen hoe er door filosofen over een vergelijkbaar probleem is gedacht.

Het woord ‘tegenderenken’ is afgelopen jaren steeds belangrijker geworden – we hebben zelfs met Studium Generale van de Universiteit Utrecht een reeks avonden op dit woord gebaseerd. ‘Tegenderenken’ doet mij, om naar een ander klassiek verhaal te verwijzen, denken aan Penelope, de vrouw van Odysseus, die bleef hopen op de terugkeer van haar man en weigerde te hertrouwen. Om haar minnaars op afstand te houden, beweerde zij een lijkkleed te weven voor haar schoonvader. Zij zou pas een nieuwe echtgenoot kunnen kiezen als dit kleed af was. Maar ’s nachts, zo gaat het verhaal, trok zij uit wat ze overdag had gemaakt.

Hannah Arendt gebruikt dit beeld om haar eigen denkproces

te beschrijven. Er bestaan van haar twee dikke delen *Denktagebuch* waarin zij, als in een dagboek, haar gedachten op de voet volgt. Toen ik dit las viel mij op dat zij soms dagen na een eerste denkresultaat zichzelf herroept en weer helemaal opnieuw begint.’

Betekent dit dat u telkens weer uw eigen inzichten onderuit haalt?

16

‘Soms wel. Dat geeft ook niet. De behoefte om te denken kan nooit worden gestild door zogenaamd vast omschreven inzichten. Als dat nodig is moet je ingaan tegen de gangbare mening, en ook soms tegen je eigen mening. Ik heb de afgelopen twee jaar op vele podia en in vele media mijn liefde voor de filosofie uitgedragen en mijn visie op de actualiteit gegeven.

Daarvan is dit boek de schriftelijke neerslag. Ik hoop dat het meer is geworden dan een vrijblijvend commentaar op de waan van de dag, het zegje van een dagsluiter. Ik vind het veel belangrijker om als filosoof iets aan het licht te brengen over een waarheid die uitstijgt boven de actualiteit. Een journalist analyseert de voorafgaande dag, de *jour*; een filosoof is een vriend van de wijsheid. Als ‘tegenderker’ probeer ik deze kwalificaties te combineren en een wijsgerig perspectief te bieden op onze meest recente geschiedenis.’

DEEL I

Crisis

Ik kom in opstand, dus wij zijn

‘Bezet Beursplein: protest tegen, eh, ja, tegen wat?’ kopte *NRC Handelsblad* op 17 oktober 2011. Veel cynischer kon de kop niet zijn: de Occupy-actie die in Amerika begon en nu Europa binnenwaait, protesteerde dan wel, maar het was onduidelijk waartegen. Andere kranten waren minder cynisch, maar maakten ook duidelijk dat het vage doel van de demonstranten het protest niet effectiever maakte. En dat terwijl de Occupy-beweging in Nederland zich nog steeds uitbreidt: ook Nijmegen telt nu een tentenkamp tegen de hebzucht. Hans Achterhuis deelt het cynisme niet. ‘De wereldwijde Occupy-protestbeweging interesseert mij juist vanwege het nee dat ze uitdragen.’

21

Eind jaren zestig promoveerde Achterhuis op de Franse schrijver en filosoof Albert Camus. ‘De eerste zinnen van zijn belangrijkste filosofische boek *De mens in opstand* luiden: ‘Wat is een mens in opstand? Een mens die nee zegt. Maar ook al weigert hij, hij geeft niet op: het is ook een mens die ja zegt, vanaf zijn eerste impuls. Een slaaf die zijn hele leven orders heeft gekregen, vindt een nieuw bevel plotseling onaanvaardbaar.’ Dit nee kan een slaaf zeggen die op een dag een grens trekt’, vervolgt Achterhuis, ‘maar het kan ook een burger zijn die op een gegeven moment zegt: nu worden er essentiële waarden overtreden, nu zeg ik nee. De opstandige mens, zo schrijft Camus, ‘handelt dus in naam van een waarde die nog vaag is, maar waarvan hij in elk geval het gevoel heeft dat hij die met andere mensen deelt’. Nee is een van de belangrijkste woorden die je als mens kunt gebruiken, zo heb ik van Camus geleerd.’

Heel even misschien. Daarna zul je toch weer ja moeten zeggen, met een plan moeten komen hoe het anders moet.

‘Nee – om dat woord nog een keer te gebruiken. Camus is duidelijk over het verschil tussen dit nee en het ja dat volgens jou onmiddellijk hierop moet volgen. Volgens Camus begint een opstand, een revolte, altijd met het gevoel ‘dit pik ik niet’. De mens die zich opricht met het gevoel ‘dit pik ik niet’ zegt nee. In dit nee-zeggen zit ook altijd een positieve waarde verborgen: je zegt nee in naam van die waarde die je gerespecteerd wilt zien. Maar heel het boek van Camus is doortrokken van het gevaar om te snel ja te zeggen.’

Waarom? Het klinkt me nogal kinderachtig in de oren, kinderen zeggen ook altijd nee.

‘In de jaren zestig haalden schrijvers eindeloos een zin aan die tijdens de Franse Revolutie tegen de verbaasde Lodewijk XVI gezegd zou zijn: ‘Nee Sire, het is geen opstand, het is een revolutie.’ Camus, die deze uitspraak als een van de eersten citeerde, signaleert een beslissend verschil tussen opstand en revolutie. ‘De opstandige beweging’, schrijft hij, ‘is aanvankelijk een verandering van richting. Ze is niet meer dan een getuigenis zonder samenhang. De revolutie begint daarentegen vanuit de idee. Om precies te zijn, ze is de inplanting van de idee in de ervaring van de geschiedenis, daar waar de opstand alleen de impuls is die van de ervaring tot de idee leidt.’

De revolte is nee, de revolutie is ja.

‘Juist.’

Eerst de revolte, de opstand, het nee. Wat betekent dit nee?

‘Ook daar gaat Camus op in. Nee betekent, en nu citeer ik opnieuw Camus: ‘Het heeft te lang geduurd’, ‘Tot hier toe en niet verder’, ‘U gaat te ver’ en ook ‘Er is een grens die u niet mag overschrijden’. De opstandige slaaf zegt tegelijkertijd ja en nee. Hij bevestigt de grens en tegelijkertijd alles wat hij aan deze zijde van de grens vermoedt en wil beschermen.

Vertaald naar de Occupy-beweging: nee tegen de bonussen, nee

tegen de toenemende maatschappelijke ongelijkheid, nee tegen de hebzucht van de banken. En de demonstranten zeggen dit, precies zoals Camus stelt, in naam van een waarde waar zij pal voor staan. Dat kan sociale rechtvaardigheid zijn, maar het kan ook schoonheid zijn, de kunst die nu in het verdomhoekje terecht is gekomen, maar die in het verleden tal van opstanden – denk even aan Oost-Europa in de jaren zeventig en tachtig – heeft aangejaagd.

Vanuit ‘de vage waarde die ontstaat op de grens waar de opstand zich ophoudt’ onderzoekt Camus in zijn boek actuele vormen van opstandig denken en handelen. De beroemde slotzin van het eerste hoofdstuk luidt naar analogie van het ‘Cogito ergo sum’ van Descartes: ‘Ik kom in opstand, dus wij zijn.’ Camus drukt hiermee de nog vage, maar onmiskenbare positieve waarde van het gezamenlijk verzet uit.’

23

En dan de revolutie.

‘*De mens in opstand* kun je ook lezen als een lange, grote waarschuwing tegen te snel ja zeggen. Wie ja zegt ontwikkelt een plan, een blauwdruk, een utopie. Volgens Camus kenmerken die utopieën de twintigste eeuw. En de revolutie moet de utopie dichterbij brengen. Revoluties betekenen een omkering, maar uiteindelijk leiden ze altijd tot een terugkeer naar de oude situatie. Met dit verschil dat er nu andere machthebbers zijn die andere tegenstanders vermoorden.’

Dat moeten we niet hebben. Laten we het bij de revolte houden, bij het nee. Moet je dit nee dan niet luider laten klinken, met meer mensen, enquêtes houden over de steun voor dit nee? ‘Maurice de Hond heeft onmiddellijk toegeslagen. Uit zijn onderzoek blijkt dat zes op de tien Nederlanders positief staan tegenover de Occupy-beweging. De actie van vorige week zaterdag op het Beursplein in Amsterdam wordt door 56 procent gesteund. En zo’n 32 procent van de bevolking kan zich voorstellen zelf aan de acties mee te doen. Volgens De Hond is dit aantal hoog te noemen. Alleen VVD- en CDA-kiezers zijn terughoudend over de acties, aanhangers van de overige partijen staan er in meerderheid positief tegenover. Dit nee klinkt dus nogal door.’

Ik kom in opstand, dus wij zijn

Om dan na een tijdje weg te sterven.

‘De peiling van De Hond is ook gelezen door leiders van politieke partijen. Zij kunnen dit nee nu overnemen. Zij kunnen nu ook zeggen: ‘Tot hier en niet verder. Nu trekken we een grens.’ En als die grens wordt geaccepteerd, volgt er vanzelf een nieuw ja. Mijn voornaamste stelling nu: doe nooit smalend over een nee.’

24

Het is niet smalend bedoeld maar het is toch constructiever om ja te zeggen? Zoals een promotie-onderzoeker van Nyenrode Business Universiteit in Trouw stelde dat het zinvoller is om de woede van al die mensen om te zetten in positieve initiatieven die daadwerkelijk leiden tot verandering.

‘Als je het idee hebt dat het bedrijfsleven grosso modo uit is op winstmaximalisatie, ga je niet voor de zoveelste keer je hoop vestigen op dat bedrijfsleven, zoals die promotie-onderzoeker wil. Nee, dan trek je een grens: tot hier en niet verder. Maar ook voor Camus is het duidelijk dat de opstand, de revolutie de impuls is en dat er op den duur verdere ideeën moeten worden ontwikkeld. Alleen als dat gebeurt heeft Occupy toekomst.

Omdat ik je nog steeds hoor twijfelen, wil ik je nog een ander voorbeeld geven van een krachtdadig nee, een literair voorbeeld uit *De pest*, Camus’ klassiek geworden roman uit 1947. Het verhaal speelt zich af in de Algerijnse stad Oran waar de pest uitbreekt. De stad wordt geïsoleerd. Hoofdpersoon en verteller van het verhaal is de dokter Rieux. Hoewel Rieux weet dat hij de strijd tegen ziekte en dood zal verliezen, verzet hij zich er met alle macht tegen. Hij zegt nee. Hij wordt daarbij geholpen door een journalist en een kunstenaar. Zij hebben geen grootse idealen over hoe een gezonde samenleving eruit zou moeten zien, zij hebben geen blauwdruk maar trekken een grens: tot hier komt de dood en niet verder. Zij hebben alleen beperkte idealen: mensen tijdelijk genezen in een nooit te winnen strijd tegen dood, ziekte en verval. Uit naam van de kunst en de schoonheid, uit naam van het geluk en de liefde.

Het is deze grens die ik bewonder in de mensen die de beursspleinen bezetten. Misschien is het vechten tegen de bierkaai. Maar het is wel een positief gevecht.’

Geld is een monster

Ooit kwamen in Athene mannen bijeen voor een onmogelijke vergadering: zij moesten zeven jongens en meisjes aanwijzen die het Labyrint van Daedalus in zouden worden gejaagd om zo geofferd te worden aan de Minotaurus. Jaar in, jaar uit kwamen die mannen bijeen, in de wetenschap dat de honger van het monster onstilbaar was. Aan die Atheense mannen moest Hans Achterhuis denken toen hij vorige week beelden zag van de ministers van Financiën, na afloop van de vergadering in Luxemburg waarin zij hadden gesproken over een nieuwe noodlening aan Griekenland.

25

Achterhuis: ‘Volgens de kranten was de sfeer op de Luxemburgse vergadering grimmig geweest, veel deelnemers vertrokken na afloop zonder iets te zeggen. Er waren harde woorden gevallen, zo lazen we. Iedereen op die vergadering leek steun aan Griekenland als onontkoombaar te beschouwen, net zo onontkoombaar als het offer aan de Minotaurus. Maar alle aanwezigen wisten dat ze het belastinggeld in een bodemloze put zouden gooien, zoals de zeven jongens en meisjes de honger van de Minotaurus niet zouden kunnen stillen.

Het was een verschrikkelijk monster, de Minotaurus. Hij was de vrucht van een verboden liefde tussen de vrouw van koning Minos en een oogverblindend mooie, witte stier: een wezen met de romp en ledematen van een mens en de kop van een stier. Aanvankelijk kon het kleintje nog wel gezoogd worden door zijn moeder, maar later nam het alleen nog genoegen met mensenvlees. Daedalus bouwde het Labyrint waaruit de Minotaurus onmogelijk kon ontsnappen. En Minos droeg het onderdrukte Athene op om jaarlijks zeven Atheense jongens en zeven meisjes